

جایگاه محیط زیست در دستورات دینی

➤ محمد عهاد حبیبی

اسلام، مکتبی است جامع که در تمامی بخش های زنده گی بشر آموزه های ارزنده ای دارد، این آموزه ها به طور کل در درجه اول در کلام خداوند متعال و در درجه دوم در روایات رسول اکرم (ص) و صحابه کرام تجلی یافته است. در آیه دوم سوره البقره آمده است: (در وحی بودن و حقانیت) این کتاب هیچ شک و شبه نیست؛ سراسرش برای پرهیزکاران، هدایت است) و در آیه ۶ سوره انعام، کامل بودن این رهنمای زنده گی را تایید نموده می فرماید: (ما چیزی را در کتاب فروگذار نکرده ایم). لذا در کتاب آفرینش، هیچ چیز که در هدایت بشر لازم باشد نادیده گرفته نشده و عالم خلقت با نظم هدفمند و از روی حکمت تدوین گردیده است. در قرآن کریم دین مبین اسلام را دینی کامل، معرفی کرده که در تمامی بخش های زنده گی بشر (اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و محیط زیستی .. غیره) رهنمود های لازم را برای هدایت انسان دارد. بخشی از این آموزش ها در رابط با انسان و محیط زیست پیرامون او است. قرآن کریم محیط زیست و انسان را زیبا و آراسته آفریده است و در این باره می فرماید: "الذی احسن کل شیء خلقه و بدأ خلق الانسان من طین". سجده/ ۷. انسان نیز در کمال زیبایی آفریده شده. "لقد خلقنا الانسان في احسن تقویم". تین/ ۴. "فأحسن صورکم و رزقکم من الطیبات". غافر/ ۶۴. گرچه هر موجودی زیبا خلق شده، لیکن انسان چون می تواند خلیفه الهی شود، نسبت به مخلوقات دیگر از حسن زائدی برخوردار است که مخلوقات دیگر فاقد آن هستند. از نظر قرآن کریم طبیعت سخره بشر قرار گرفته است، ولی این بدان معنا نیست که بشر بدون هیچ قید و شرطی در تباه کردن آن آزاد باشد، بلکه انسان باید در محدوده قیود و شرایط قوانین الهی عمل کند و با توجه به این که او خلیفه خداوند است و قدرتی که از ناحیه خداوند به وی اعطا شده فقط برای زندگی موقت در زمین و نهایتاً بازگشت به سوی او است، به بهره برداری از طبیعت بپردازد. قدرتی که به بشر اعطا شده، مطلق نیست، بلکه محدود به قید مسئولیت است، آن هم نه فقط نسبت به خداوند، بلکه نسبت به همه آدمیان و بلکه نسبت به کل آفرینش. مهم ترین عنصر خلافت الهی بعد از فراگیری معارف دینی، آباد ساختن زمین و نجات آن از هر گونه تباهی و تیرگی است. مقصود از زمین، گستره زیست بشر است که از عناصر عمده چون آب، هوا، خاک، گیاهان و حیوانات تشکیل یافته و در مورد هر بخش تذکر جداگانه ای آمده است که در ذیل بیان شده است:

آب

یکی از منابع اساسی و ضروری برای انسان، آب است که بدون آن، حیات معنی و مفهوم پیدا نمی کند. آب در دین اسلام از اهمیت زیادی برخوردار است. از آب به عنوان موهبت الهی یاد شده، که ادامه حیات را میسر کرده و باعث پاکی زمین و بشر می شود. کلمه آب در ۴۳ سوره قرآن کریم ۶۳ بار تکرار شده است و کلمات نهر ها ۵۲ بار در قرآن کریم، آمده است. سایر کلمات از قبیل چشمه ها، باران، ابرها و ژاله به تعداد کمتری در قرآن ذکر شده است. آن چه از مجموعه آیات و روایات بر می آید، این که اساس و منشاء حیات، آب است که در آیه ۱۱ سوره الزخرف، چنین آمده است که (هر چیز زنده ای را از آب آفریده ایم). یکی از نکات اساسی در توجه به این نعمت الهی، نحوه تهیه و مصرف آن است که در واقع، انتساب یک نوع مدیریت تولید و توزیع به خدا می باشد و امروزه تحت عنوان مدیریت منابع حیاتی مطرح است. بنابراین آشنایی و بهره گیری از دستورات الهی، میتواند کمک زیادی در حفظ این ماده با ارزش نماید که بشر روز به روز به اهمیت آن بیشتر پی میبرد. آب نه تنها برای حیات انسان، لازم و ضروری است بلکه برای حیوانات، گیاهان و سایر جانداران ماده ای حیاتی بوده و مقدار آن در جهان هستی، مشخص و معین است. خالق هستی، آن چه را آفریده است و به اندازه و متناسب آفریده، قرآن شدیداً از ضایع کردن و نابود کردن منابع، به ویژه منابع آبی ممانعت کرده است. هدر دادن و آلوده کردن آب در دستورات اسلامی؛ شدیداً منع شده و در آیات ۶۸-۷۰ سوره الواقعة آمده که (به من خبر دهید آبی که می نوشید، آیا شما آن را از ابر باران زاء، فرود آورده اید یا ما؟ اگر بخواهیم آن را تلخ می گردانیم، پس چرا سپاس گزاری نمی کنید؟).

هوا

هوا نیز از جمله اجزاء محیط زیست بوده که از اهمیت و ارزش از آب، برای زنده ماندن و ادامه حیات، کمتر نمی باشد. تقریباً تمامی مخلوقات برای تنفس، به هوا نیاز دارند. هم چنین هوا دارای عملکرد هایی است که برای بشر و انسان کمتر نمایان و مشهود بوده، اما خداوند خالق آنرا برای اهداف نامحدود و زیادی، آفریده است که خداوند (ج) در قرآن، بعضی از این موارد از قبیل عملیات و فرآیند گرده افشانی، را برای بشر روشن کرده است. در مورد نقش با اهمیت و حیاتی باد، قرآن کریم می فرماید: (خداست که باد ها را فرستاد تا ابری برانگیزد، پس ما آن را به سوی سرزمین مرده راندیم و زمین را پس از مردگی اش به وسیله آن زنده کردیم).

همچنین بادها شواهد روشنی از عظمت و لطف خداوند متعالی است، و این نشان دهنده طراحی و نظم بدون عیب و نقص عالم هستی، توسط خالق اوست. هم چنین در آیه ۵۷ سوره اعراف آمده است: (اوست که بادها را و پیشاپیش (باران) رحمتش به عنوان مژده دهنده می فرستد تا هنگامی که ابرهای سنگین، بار را بردارند آن را به سوی سرزمینی مرده میرانیم، پس به وسیله آن باران نازل میکنیم و به وسیله باران هر نوع میوه بیرون می آوریم مرده گان را نیز (در روز قیامت) این گونه (از لابلای گورها) بیرون می آوریم (باد، ابر، باران، زمین، رویدن گیاهان و انواع میوه ها را مثل زدییم) تا متذکر و یادآور (اراده و قدرت بی نهایت خدا) شوید). از آن جایی که عملکرد اجتماعی و بیولوژیکی تمامی موجودات به اتموسفر، وابسته است بنابراین باید از ورود آلوده گی به آن ممانعت کرد و این موضوع در مقررات اسلامی از جمله اصول مهم به حساب می آید.

خاک و زمین

خاک از مواد معدنی موجود در پوسته زمین تشکیل شده، به طوری که اجزاء موجودات زنده (گیاهان و جانوران) از آن ها ساخته شده است. در آیه ۲۰ سوره الروم آمده: (از نشانه های (قدرت و ربوبیت) او، این است که شما را از خاکی (بی جان) آفرید؛ پس اکنون بشری هستید که (روی زمین) پراکنده و منتشرید). خاک نخستین و گران بها ترین مایه تشکیل دهنده کره زمین و منبع همه برکات و گهواره زنده گی ابناء بشر محسوب می شود. در آیه ۱۴ سوره الرحمن در تایید این مطلب، چنین آمده است: (خلق الانسان من صلصال کالفخار) انسان را از گل خشکیده ای هم چون سفال آفریده ایم. خداوند تبارک و تعالی، زمین (پوشش خاک) را به عنوان فرشی گسترده معرفی کرده است که ابناء بشر، در آن سکنی میکنند و از نعمات و برکات آن بهره مند می شوند. قرآن کریم، کوه ها را لنگر هایی میدانند تا به منظور آرامش انسان، زمین را از لرزاندن باز دارد، که این مطلب در آیه ۳۰ سوره الانبیاء ذکر شده است: (و در زمین کوه های استوار پدید آوردیم تا زمین آنان را نه لرزاند، و در آن راه هایی فراخ و گشاده، قرار دادیم تا) (به سوی اهداف خود) راه یابند).

گیاهان و حیوانات

هیچ شک و تردیدی در اهمیت فوق العاده زیاد گیاهان و حیوانات، برای سود مند بودن وجود نداشته و بدون حضور آن ها، حیات انسان و سایر گونه های دیگر، غیر ممکن می گردد. هیچ یک از آن ها، بی هدف و عبث، خلق نشده و وجود تفاوت های آشکار و پنهان در گیاهان و حیوانات، که به دست بشر، غیر قابل جایگزینی است، دلیل محکمی بر حکمت و عظمت باری تعالی است. گیاهان با استفاده از نور خورشید و منابع معدنی موجود در خاک و آب، به عنوان تولید کننده گان واقعی در عالم خلقت، محسوب می شوند. طوری که خداوند متعال در آیات ۲۴-۳۲ سوره مبارکه عبس چنین می فرماید: (پس انسان باید به خوراکش با تأمل بنگرد. ما (از آسمان) آب فراوانی، فرو ریختیم. سپس زمین را (به صورتی سودمند) از هم شکافتیم. پس در آن دانه های فراوان، انگور، سبزیجات، زیتون، درخت خرما و بوستان های پر از درخت تناور و بزرگ و چراگاه رویدادیم، تا مایه برخورداری شما و دام هایتان باشد). علاوه گیاهان در حفاظت و جلوگیری از فرسایش خاک (که به وسیله آب و باد رخ می دهد)، نقش بسیار زیادی دارند. آن ها باعث معتدل شدن آب و هوا شده و همین طور مقدار زیادی اکسیژن برای راحت شدن عمل تنفس سایر موجودات، تولید می کنند. هم چنین امروزه اهمیت و نقش گیاهان در تشکیل بسیاری از مواد معدنی نظیر نفت و گاز مشخص شده است. خداوند متعال در قرآن کریم (سوره الواقعة آیات ۷۱-۷۳) می فرماید: (به من خبر دهید آتشی که می افروزید، آیا شما درختش را به وجود آورده اید یا ما به وجود آورده ایم؟ ما آن را وسیله تذکر و مایه استفاده برای صحرائنشینان و بیابان گردان، قرار داده ایم). حیوانات، مواد اولیه برای گیاهان و یک منبع غذایی (شیر، گوشت و...) برای انسان فراهم می کنند. در دین مبین اسلام به حیوانات و نقش آن ها در بخش های مختلف اقتصادی و اجتماعی، توجه ویژه ای شده است. خداوند متعال در سوره الانعام، آیه ۳۸ می فرماید: (هیچ جنبنده ای در زمین نیست، و نه هیچ پرند ای که با دو بال خود پرواز می کند، مگر آن که گروه هایی مانند شمایند). به طور کلی در قرآن کریم و احادیث نبوی، فواید گوناگون و زیاد گیاهان و حیوانات را با تعبیر های بسیار دقیق بر شمرده اند. گیاهان و حیوانات، زیبایی خاص و جلوه های غیر قابل وصفی را به محیط پیرامون انسان میدهند، که انسان با سیر کردن در آن ها، تازه و شاداب می شود. خداوند متعال در سوره الحج، آیه ۶۳ چنین می فرماید: (آیا ندانسته ای که خدا از آسمان، آبی نازل می کند، در نتیجه زمین سرسبز و خرم میشود، به یقین خدا لطیف و آگاه است). خورشید، ماه، ستاره گان، کوه ها، درختان و جنبنده گان، آیات هستی و نشانگر قدرت، حکمت و جمال جمیل اویند. اگر ابناء بشر در آن ها اندیشه کند، رستگار خواهند شد.

در زمینه مسایل محیط زیست و منابع حیاتی در نصوص اسلامی، رهنمود ها و دستاویز ارزشمندی وجود دارد. دین اسلام با هر گونه افراط، اسراف، زیاده روی، ضایع و نابود کردن منابع حیاتی، به شدت مخالفت میکند طوری که سرنوشت انسان ها و اقوامی که در مصرف منابع دقت نمی کنند و در پی تخریب منابع بر می آیند، چیزی جز نابودی نیست. هم چنین بر اساس آموزه های پیامبر

اعظم (ص) و صحابه کرام ، آدمی از استفاده مفرط از منابع، و تخریب محیط اطراف (جاندار ویی جان) نهی شده است . از رسول اکرم (ص) روایت شده است که فرموده اند: (تحفظوا من الارض فانها امکم): از زمین (آب و خاک و آنچه در آن است) حفاظت کنید، به درستی که آن مادر شماست.

عدالت خداوند حکم می کند که نظام هستی و تمام اجزای آن از جمله انسان، در یک رابطه تعادلی با هم باشند، بنابراین بر هم زدن این نظم باعث خلل در نظام هستی می شود. بر هم زدن تنوع زیستی، حذف، و یا انهدام گونه های جانوری و گیاهی، تخریب زیستگاههای گونه های جانوری و گیاهی همگی بر هم زننده تعادل اکولوژیکی است که در بطن خلقت قرار دارد. آیات و روایات به صورگوناگون به رعایت حقوق تمامی موجودات زنده و حفظ و حراست از جوامع آنها به عنوان عمل صالح نام برده است، به عبارت دیگر آیات و روایات تنوع زیستی را جزئی لاینفک از نظام هستی می داند، بناءً طبیعت و محیط زیست در همه ابعاد خود ملك خاص هیچ يك از نسل های بشری نیست، تا هر طور که خواست در آن تصرف کند. محیط و طبیعت میراث همه بشر و پشوانه و اعتبار دائمی همه انسان هاست که از نسلی به نسل دیگر به ارث می رسد و هربر هر نسل لازم است که در زمینه حفظ آن کوشا باشد.

منابع و ماخذ

۱. قرآن کریم
۲. احادیث رسول اکرم
۳. جوادی آملی، ع . ۱۳۸۰ . فرهنگ زیست محیطی با مقام برین جانشینی خدا آمیخته است
۴. محقق داماد، م . ۱۳۷۱ . طبیعت و محیط زیست انسان از دیدگاه اسلام، تهران

5. www.aqeeda.com

6. www.mowahedin.com